

K R Ó N I K A

HÁROM KÖCSÖG A SZÍNPADON

A párizsi Pavillon de Marsanban bemutatták Samuel Beckett új színdarabját, a „Comédie”-t. Témája a házassági háromszög, de Beckett ezt az elnyútt tárgykört is korszerűvé torzítja. A darabról a *L'Express* közölt ismertetést.

A színpadon három nagy köcsög áll egymás mellett, mozdulatlanul — olvassuk a párizsi lapban. — Három személy feje kandikál ki belőlük. Az arcokról nem lehet leolvasni korukat, személytelenek, kifejezéstelenek, s amikor a reflektor fénye ráesik valamelyikükre, gyors, egyhangú, színtelen hangokat ad. Ez minden.

Beszélnék? Beszélgetnek? Nem beszélgetnek. Emlékeznek, s töredékekben mesélnek. A férfi mindkét nőt szereti, megvalósíthatatlan álma a házasság hármában, s addig is össze akarja őket békíteni, sőt testileg is kielégíteni.

A féltékenyebb nő magádetektívvel kísérteti, jelene- teket rendez, s vetélytársnőjéhez jár, hogy ott kellemetlenkedjen. A tanult nő öngyilkosságba kergeti a férfit, aki mindent bevall neki, de vajon ez megoldás-e? Nem ment-e el a másik nőhöz, a jólelkűhöz? Vajon nem volt túl késő? De talán minden helyzet végén nem befejezés, hanem új kezdet van, egy határozatlan kezdet.

A „Comédie” története nem banális. Az, amit Beckett szakadatlanul ír — mondja a *L'Express* kritikusa —, komédia, vagy inkább tragédia, az egyetlen tragédia, vi-gyorgó tragédia, melyben kihányják az élet bűnét. Bizonyos értelemben Beckett itt megtette a maga színpadáért azt, amit Cocteau az „Antigone”-ért vagy a „Romeó”-ért tett: egy az a három köcsög? Abban Beckettlandban, ahol a „Godot”-tól a „Szép napok”-ig kimerült, összetört, bizonytalan és hihetetlen teremtmények vánszorognak, verekednek, s hiábavalóan tesznek fel életüket és halálukat érintő kérdéseket.

AMI MEGMARADT

Jean Hougron az indokínai háború poklának leleplezésével jelentkezett az irodalomban. Most, hétévi hallgatás után új könyve jelent meg. A művet, melynek címe *Histoire de Georges Guersant* (Georges Guersant története), nagy várakozással és meglepetéssel fogadták. A szerző, akinek ez az első francia témájú könyve, az *Arts*-nak adott nyilatkozatában többek között ezt mondta:

Újra meg akartam találni, ezen a kerülő úton, azt a fiatalembert, aki tizennyolc éves koromban voltam, s most már érett fejjel, újraértékelni azokat a véleményeket, melyeket akkoriban alakítottam ki magamban azokról, akik között éltem. Nemzedékem sok tagja — a mostani negyvenévesek — ugyanazt a kalandot élte át, mint én: a megszállás, az ellenállási mozgalom, Indokína, Afrika, Algéria, s végül visszatért szülőföldjére, Franciaországba.

Ez a távolság szükséges volt. Sokáig azt hittem, hogy huszonöt évvel ezelőtt nem éltem igazán. Ma már tudom, hogy szinte öntudatlanul háttérbe szorítottam a fiatalságomat. Most feltámad — de más személy figyeli és alkot róla ítéletet, mint aki akkor voltam. Mert az akkori eseményeket — az eseményeket és a személyeket, melyeket gyakran transzponáltam a regény szükségletei szerint — a mai ember figyeli és elemzi. Ami megmarad, az annak a tizennyolc éves fiatalembernek a képe, aki lehettem volna, az az elhatározás, hogy a körülötte élők lényének titkaiba hatol, az ellenállási mozgalom, amelybe szinte akaratom ellenére kerültem, azok a mítoszok, melyeket teremtettem, amíg rá nem döbbsentem, hogy hiábavaló és kínos az igazságért folyó küzdelem, s hogy a boldogság utáni nyomozás nem halad mindig párhuzamosan az igazság kutatásával.

HÁTBORZONGATÓ VÉGÉRVÉNYESSÉG

Theodor Däubler trieszti származású német expreszionista költő a harmincas években Caprin gyógyíttatta magát. Vele volt barátja, Werner Helweg is. Helweg 1961-ben ismét ellátogatott Caprira, s egykori szállásadójának pincéjében egy ládában megtalálta Däubler hátrahagyott írásait, kiadatlan kéziratait, leveleit. Itt volt a költő két levele, melyet nővérének írt, de soha nem adott fel; időközben a címzett meghalt. Däubler után nem maradt fenn levelezés, ezért különösen a nővérének szánt levelei érdekesek, melyeket most Helweg az *Akzenté*-ben hozott nyilvánosságra.

Az alábbiakban két töredéket közlünk ezekből a víziós szépségű levelekből:

Betegségem igazi oka, Erika, hogy a kifejezés egész terhe az én vállamra nehezedik. Rogyadozom templomom súlya latt. Nincsenek olvasók, akik benépesítenék. Elmarad az áldozat is, melyet az értelemnek kellene benne meghoznia. Te egy dologban mindig megértettél, Friegék pedig

az ellenkezőjéről akartak meggyőzni. Azt mondtad, hogy a sorsot nem lehet visszavonni, ha már nyomunkban van, Friegék szerint az én órám még csak ezután jön el. A világon történik valami, mondja ő, ami szinte a holdkórosok kényszerével siet az én művem felé. A nagy nyomozás a válasz után a sarki fény felé irányul, mintha iránytű vezetné, mert más választása nincs. Mert az én sarki fényem kell hogy legyen minden kereső egyetlen tevékeny mágneses sarka, s mert a németek az egyetlen nép, amely képes a belső gyorsulásra, s kizárólag ez tudja felemelni a lelket az élet segítségével. Nem tudok azonban megszabadulni attól a gondolattól, hogy rosszul választottam, amikor Németországot választottam Olaszország helyett. Goethe számára az ilyen választás rossz lett volna. Faust mint olasz — lehetetlenség. Én azonban a magamét jobban el tudtam volna mondani Giordano Brunónál és Thomaso Campanellánál...

— — — — —

Egy alattomos, mérges kétség meg akar győzni, hogy amikor nyelvet választottam, bűnt követtem el egészségem ellen. Ha az olaszt választottam volna, másmilyen testi tulajdonságokat kapok. Mert a nyelv alakítja ki magának a testet, mint ahogy a hang hangszert keres magának, hogy átélje önmagát. Nem vagyok csembaló, mint Carducci, ehelyett német orgona lettem. Minden megegyezett, még az asztrológia szempontjából is. De én eltékoztam Jupiteremet. Tévesen értelmeztem egy belső parancsot. Én ezt mindig sejtettem, aztán már tudtam is egyszerre, véglegesen, megváltoztathatatlan pontossággal. Amikor — 1930 táján — Delphiben tartózkodtam, etruszkosan könyökölve feküdtem a terasz falán, s egyszerre rám telepedett a bizonyosság óriási árnyéka. Tekintetemmel a templomon, a színház látványa előtt elátkoztam Apollónt. Elátkoztam benne a költészetemet. Tudtam, hogy az a hatalmas erőfeszítés, a leghatalmasabb, amely Dante óta egy emberben keletkezett, hiábavaló volt. Hátborzongatóan végérvényesen tudtam.

A NAGY UTAZÁS

Húsz éve szűntek meg a németországi haláltáborok, de még születnek könyvek, melyek róluk szólnak. A legújabb Horge Semprun spanyol származású francia író műve, a *Le Grand Voyage* (A nagy utazás). Semprun könyve sok mindent elmond, amit eddig nem tudtunk. A szerző nem a tábori életet írja le, hanem az utazást a táborokig. Mint ismeretes, azok, akiket a hitleri Németország koncentrációs táboraiba küldtek, leplombált vagonokban utaztak. A *Preuves* a következőket írja a könyvről:

A nagy utazás három múlt, három jövő és három jelen között történik. A régmúlt: Spanyolország; a középső múlt: egy szoba, ahol Gérard és társai Hegel, Marx, Lu-

kács műveiből megismerték annak az okait, ami a nagy utazáshoz vezetett, de lehetővé teszik, hogy onnan visszatérjenek; a közelmúlt: a földalatti mozgalom és a börtönök. A közvetlen jövő: a tábor és a tábori élet; a középső jövő: a felszabadulás; a távoli jövő: a visszatérés. Végül a két jelen: az önző és a költői, kilátás a Mosel folyóra meg egy álom; s az igazi jelen: a vagon pokla, melyet az emberi szolidaritás vált meg.

Gérard, aki gondolataiban a Mosel, lakása, a táj és olvasmányai felé kalandozott el, egy kisfiú kiáltozására visszatér a vagonba. „Sváb kurva fia” — mondja a kisfiú egy gyerekre, aki egy állomáson, ahol a vonat megállt, kövel dobálja meg a vagonot. Ez az eset újabb asszociációkat idéz elő: börtön, ellenállás, a maquis, harcok, szenvedések, melyeknek az a céljuk, hogy a németek ne legyenek többé svábok. Távolodással tér vissza ekkor a felszabaduláshoz, keservekhez, a francia misszió lányaihoz, akik eljöttek megnézni a krematóriumot; Gérard ekkor felfedezi, hogy piszkos idegen maradt, s hogy a kéméletlen adminisztráció még a csontvázak között is elkülönülést szül, idiotikus kérdéseket tesz fel, megalázó vizsgálatokat végez. Gérard ekkor elhatározta, hogy hallgatni fog. Ez az idő szükséges, hogy megszökjön az időszerűségtől, kíváncsiságtól, lefokozó erejüktől, ez az az idő, melyre szükség van, hogy az emberek újra megtanuljanak hallani. Csak akkor válik lehetségessé a kifejezés, amikor az ember újjáéled, mert megvan az alkalma, hogy meghallgassák, azaz fennáll annak a lehetősége, hogy mások is újjáéledjenek.

A nagy utazás véget ér. Aki lehetővé tette, aki erkölcsileg és esztétikailag megmentette, meg fog halni. A felvonásnak vége. Gérard átmegy a pokol kapuján, s megkísérli nyitva tartani a szemét, hogy megteljen a havas táj jeges fényével, a lámpákkal a hatalmas bulvár mentén, mely fölött ott lobognak a hitleri erőszak jelei. Mi tudjuk, hogy ez a pokol nem árthat Gérard-nak, tudjuk, hogy emberként lép majd ki belőle, élve, s tudjuk, hogy nemcsak az ember menekült meg, hanem a pokol is megmaradt, mert e könyv gondoskodik róla, hogy ez a mártírium ne tűnjön el örökre az emberek emlékezetéből.

A KÉMREGÉNYEK HAUSSE-A

Az amerikai bestseller-listán már hetek óta ott találunk három kémregényt: John Le Carré *A kém, aki a hidegről jött be* (The Spy Who Came in From the Cold), Helen McInnes *A velencei affér* (The Venetian Affair) és Jan Fleming *Őfelsége titkos szolgálatában* című regényét. Mindhárom könyv példányszáma óriási, a többi kiadványhoz képest aránytalanul nagy. A kémregények ilyen sikere nem új jelenség Nyugaton, viszont általánossá vált. A *The New York Times Book Review* így magyarázza az esetet:

Néhány tény kétségtelenül hozzájárul ehhez a sikerhez: például a megboldogult Kennedy elnök — az akkor

még csak mérsékelt sikereket arató — Jan Flemingnek nyújtott támogatása vagy az a nagyszerű propaganda, melyet a kiadó *A kém, aki a hidegről jött be* című könyvnek rendezett. Keressünk azonban egy alaposabb okot. A kémkedés ma közelebb áll az átlagemberhez, mint valaha. A CIA működését sokkal több jelentés, tájékoztatás kísérte, mint annak idején az OAS-ét. Amikor a nemzetközi bizonyodalmakról olvasunk, tudjuk, hogy a kulisszák mögött ott vannak a kémek, a kémkedés realitása pedig még ennél is jobban ránk nehezedik. George Orwellnek, a prófétának és Packardnak, a riporternek köszönhetjük, hogy tudjuk: alig van életünkben olyan pillanat, amelyről a kémek nem szerezhetnek tudomást. Szóval odáig jutottunk, hogy a kémkedést mint az emberi élet részét fogadjuk el, következésképpen pedig az irodalom normális részének tekintjük.

Boucher harmadik törvénye szerint a mikrokozmosz megismétli a makrokozmoszt. A kémregényekben megtalálunk mindent, aminek egy regényben lennie kell: a különös szerelemtől a józan realizmusig, a limonádétól a komoly irodalomig. És most már nem nevezik őket kalandregénynek. A szépirodalomba tartoznak, és úgyanúgy árulják, mintha a témájuk...

Jane Austen azt írta egyszer: „A szerelemtől és a pénzről írok; mi van ezenkívül még?” Húsz évvel 1984 előtt ezt ki kell igazítani: a szerelemtől, pénzről és kémkedésről.

SPANYOLORSZÁG 1964

Benito Perez Galdosnak, a nagy spanyol írónak halála után is kellemetlenségei vannak a katolikus egyházzal, amely annak idején megakadályozta, hogy Galdos megkapja a Nobel-díjat. Most azonban Spanyolországban kiadják összes műveit, szülőházát pedig, Las Palmasban, múzeumná alakították át. A Kanári-szigetek püspöke, aki Las Palmasban székel, leiratot intézett a helyi hatóságokhoz. A *Les Lettres Francaises* közli a püspök üzenetét, melyet az alábbiakban kivonatossan ismertetünk, tekintettel arra, hogy rendkívül jellemző a spanyol viszonyokra.

„Amíg ez a múzeum nyitva lesz — írja levelében a püspök —, mint az egyházmegye püspöke kérem a községi képviselőtestületet, hogy ne vegyen részt az egyházi ünnepeken, körmeneteken, szertartásokon a székesegyházban és a bazilikában vagy a egyházmegye bármely templomában vagy kápolnájában. Erré a lépésre lelkiismeretem kényszerít.”

A püspök a továbbiakban kifejti, hogy az egyházmegyében töltött 27 évi szolgálata alatt meggyőződött, hogy Perez Galdos művei milyen „mély és komoly károkat” okoznak a hívőknek, ezért nem engedheti meg az író műveinek népszerűsítését és terjesztését egyházmegyéjében. Galdos művei ipso iure tilalom alá esnek. Mindezek

utan a püspök követeli a községtől, hogy zárja le Galdos múzeumát. Ha követelésének nem tesznek eleget, „kénytelen leszek — mondja a püspök — érvénytelennek nyilvánítani azt a partronátust, melyet a nagyrabecsült képviselőtestület vállalt az utóbbi években a Pinói Szűzanya ünnepén, ezzel együit pedig megszüntetni a kiváltságokat, melyek ebből következnek”.

A RÉGI FELELŐSSÉG

Nyugaton továbbra is tart a heves vita, melyet Rolf Hochhut imár világhírű színműve, „A helytartó” előidézett. Nemrég az irodalmi pápa, Francois Mauriac is elismerte, hogy XII. Pius pápa nem emelte fel szavát elég hangosan a hitlerizmus rémtettei ellen; a párizsi Arts, Mauriac cikkének visszhangjaként, egy pápabarát cikksorozatot közölt. A kérdés helyes megvilágításához hozzájárul egy könyv, mely nemrég jelent meg az Egyesült Államokban. Szerzője Guenther Lewy, címe: *The Catholic Church and Nazi Germany* (A katolikus egyház és a náci Németország). Lewy művét (McGraw Hill-kiadás) a *Saturday Review* így méltatja:

A szerző gigászi munkát végzett: áttanulmányozta a német egyházmegyék irattárát, a diplomáciai iratokat, a Gestapo jelentéseit és a korabeli katolikus kiadványok garmadáját. Lewy könyve akadémikus kiegészítése Hochhut színdarabjának. Lewy szerint míg a náciellenes németek szerint kinozták Hitler koncentrációs táboraiiban, míg a lengyel értelmiség és a szláv „Untermensch” megsemmisítése folyt, amikor 6 000 000 zsidót öltek meg, „a katolikus egyház hivatalos szervei segítettek, támogatták a rendszert, s lehetővé tették a büntettek elkövetését”. A római pápa, a római katolikus egyház feje és legfelsőbb erkölcsi tanítója — mondja könyvében Guenther Lewy —, hallgatott. A szerző azzal vádolja a német püspököket, hogy támogatták Hitler hódító politikáját, és elmulasztották bátorítani a Hitler-ellenes szervezkedéseket. Mi több, Lewy magára ölti a bírói talárt, s kimondja a végső ítéletet. A legnagyobb erkölcsi jogtalanság idején az egyház erkölcsi tanítása csupán „közhelyek formájában” volt hallható, habár az egyház feladata a szeretet és az irgalom, mondja Lewy, majd felteszi a kérdést: „Milyen mértékben pótolja az intézmény fenntartása az erkölcsi integritást?” A jövőre nézve a könyv szerzője megjegyzi: „Ha az emberiség valaha újra szembekerül egy olyan hatalmas méretű erkölcsi kísértéssel, amilyennek a hitleri rezsim pusztá ereje mutatkozott, reméljük, jobb erkölcsi vezetése lesz.”

AZ EMBERISÉG UTOLSÓ ELŐTTI NAPJAI

Karl Kraus, a német nyelv legnagyobb művészeinek egyike, 1915-től 1920-ig nagy terjedelmű színművet írt „Die letzten Tage der Menschheit” (A emberiség utolsó

napjai) címmel. A darab témája az első világháború, „azok az évek, amikor operettfigurák játszották az emberiség tragédiáját”. A drámát eddig csupán részletekben, töredékesen adták elő, most azonban, hétnyolcadával lerövidítve, a bécsi Theater an der Wienben mutatták be.

A *Spiegel* kritikusa szerint a lerövidített darab sikere csak részvétekből ered. Kihagyták a drámából azokat a karikatúrákat, melyeket Kraus, aki nagyon is zsidó volt, a zsidókról rajzolt. A drámát a szerző korabeli alakokból, dokumentumokból és idézetekből állította össze. Maga Kraus negyven évvel ezelőtt azt mondta, hogy az akkori közönség nem mer szembenézni a darabbal. Ma, 1964-ben a dráma nézői nem rendülnek meg. Csupán egy kérdésben nem bizonyult időtállóknak a darab: nem tudja elviselni azokat a tapasztalatokat, melyeket a közönség Kraus után szerzett. Hitler után könnyű kinevetni II. Vilmost, aki megengedi, hogy Ludwig Ganghofer leghagyja jódlizásban; Eichmann és Boger után a Habsburg és a vilmosi militarizmus szinte ártatlannak tűnik fel. Auschwitz és Hiroshima után a német és az osztrák feudális és plebejus, kereskedelmi és zsurnalisztikai, tényleges és szóbeli rémségek, amelyeket Kraus idéz — habár sejteni lehet bennük a nagyobb rossz csíráit —, aligha tudnak eléggé megremíteni. Így aztán „Az emberiség utolsó napjai” inkább utolsó előtti napoknak tetszenek.

ÚJ HIDAKAT KELL ÉPÍTENI

Az utóbbi időben mind gyakrabban olvashatjuk az olasz és jugoszláv irodalmi lapokban és folyóiratokban Giacomo Scotti nevét. Scotti Nápolyban született 1938-ban, de már tizenhét éve Jugoszláviában, Rijékán él. Első versekötete, *Aranyhajnal* címmel, négy évvel ezelőtt jelent meg olasz nyelven. Azóta több könyvét adták ki, legutóbb a kruševaci Bagdala kiadó jelentette meg verseit szerbhorvát fordításban, *Rimovano more* (Rímbe szedett tenger) címmel. Scotti, akit az elmúlt hetekben felvettek a Jugoszláv Írók Szövetségébe, nyilatkozatot adott a *Politika* munkatársának.

— Nagyon boldog vagyok — mondta Scotti —, mert épp az imént tudtam meg, hogy egy sienai könyvkiadó elfogadta és már nyomdába is adta a macedón költők antológiáját, melyet én fordítottam olasz nyelvre. Már régebben fordítottam szerbhorvát nyelvről verseket, de „macedón hobbym” olyan örömet szerez nekem, mint egy kisgyerekeknek az újévi ajándék.

— Legjobbban a macedón költészetet szeretem. Már néhány éve népszerűsítem Olaszországban a macedón költészetet. Ez a költészet rendkívül dinamikusan fejlődik, Nyugaton azonban nem ismerik. Tudnak ott az eszkimók, a primitív népek, az amerikai indiánok költészetéről, de az Európa szívében élő költészetéről nem is hallottak... Sikerült kiadót találnom ennek az antológiának a megjelentetésére. Igaz, olyan feltételek mellett, hogy anyagi

hasznom nincs belőle, de legalább az év végéig a világ megismeri azt a lírai költészetet, melybe, mondhatnám, szerelmes vagyok. Valami igazán újat, üdét, eredetit találtam benne.

Önmagáról így vall Scotti:

— Lírám poénje az ember. Mert a természet és az ember úgy összetartozik, ahogy a keret magába foglalja a képet. Az én emberem általában magányos, de érintkezni akar a többi emberrel. Hisz abban, hogy a legrosszabb embernek is vannak erényei. Foglalkoztat a saját sorsom is: olasznak születtem, de lényem szerint — jugoszláv vagyok. Amikor ide jöttem, láttam a lerombolt hidakat. Háború volt. Ma sok új híd kell építeni, az együttműködés és a megértés hídjait. Ez az én költői credóm.

Terveiről ezt mondta a költő:

— Ciril Zlobec, Slavko Mihalić és Alekszandar Szpaszov válogatása alapján fordítom a mai jugoszláv költészet antológiáját olasz nyelvre. Az év végéig pedig szerbhorvát nyelven meg kell jelennie a jugoszláviai olasz költők antológiájának, melynek anyagát én válogattam, s Nedeljko Fabricio fordította. S ha mindez meglesz, visszatérek Macedónia költőihez — fejezte be a *Politikának* adott nyilatkozatát Giacomo Scotti.